

II ХАЛҚАРО ИЛМИЙ-АМАЛИЙ КОНФЕРЕНЦИЯ

**Ўзбекистон Республикаси ҳаракатлар
стратегияси: макроиқтисодий
барқарорлик, инвестицион фаоллик ва
инновацион ривожланиш истиқболлари**

**Илмий маъруза ва мақолалар
тўплами**

II ШУЎБА

2019 йил 27-28 май

Мамлакат рақобатбардошлигини таъминлашда инновацияларнинг ўрни

Хотамов Ибодулло Садуллоевич¹

¹и.ф.н., доц. “Саноат иқтисодиёти”

кафедраси мудири, ТДИУ, e-mail: i.xotamov@tsue.uz

Мамлакат рақобатбардошлигини ошириш, унинг самарали илмий тадқиқот ҳамкорлиги йўналишида ривожланишнинг энг муҳим омили бўлиб инновацион жараёнларни (шу жумладан, минтақалар даражасида) амалга ошириш учун қулай иқтисодий муҳитни яратишга қаратилган, фан ва ишлаб чиқариш ўртасида боғловчи бўғин бўлиб давлатнинг инновацион сиёсати ҳисобланади. Шунингдек, инновацион сиёсатни шакллантиришда мамлакатнинг ривожланиш стратегиясини танлаш ўта муҳим. Шулардан келиб чиққан ҳолда давлат инновацион сиёсатнинг икки асосий моделларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

1. Бош мақсади мамлакат учун устувор аҳамиятга эга бўлган инновацион йўналишларни ривожлантиришни рағбатлантириш бўлган, умуммиллий аҳамият касб этувчи илмий-техник дастурлар ва лойиҳаларни бажаришга йўналтирилган модель.

2. Бош мақсади янги технологияларни ўзлаштириш, иқтисодиёт тармоғи ва соҳаларининг технологик имкониятларини кенгайтириш ва илмий-техник билимларни ёйишга йўналтирилган модель [2].

Бу борада 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 15 июлдаги ПҚ-916-сонли “Инновацион лойиҳалар ва технологияларни ишлаб чиқаришга татбиқ этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 29 ноябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожланиш вазирлигини ташкил этиш тўғрисида” ги фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил, 24 июлдаги “Ўзбекистон Республикасида лойиҳа бошқаруви тизимини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги №ПФ-5120-сонли фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 27 июлдаги “Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини оширишда иқтисодиёт соҳалари ва тармоқларининг иштирокини янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори, Олий таълим тизимини 2017-2021 йилларда комплекс ривожлантириш дастурига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 27 июлдаги “Ўзбекистон Республикаси Президентининг истиқболли ёш педагог ва илмий ходимларнинг малакасини

ошириш “Истеъдод” жамғармаси фаолиятини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги ПФ-5121-сонли фармони ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 18 июлдаги “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги 515-сонли қарори, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 17 февралдаги “Фанлар Академияси фаолияти, илмий-тадқиқот ишларини ташкил этиш, бошқариш ва молиялаштиришни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори қабул қилинди.

Бироқ, инновацияларнинг мамлакатимиз иқтисодиёти рақобатбардошлигини ривожлантириш, инсон тараққиёти даражасини ошириш, меҳнат унумдорлигини ўстиришдаги ҳиссаси ўсиши тўғрисида хулоса чиқариш учун Ўзбекистоннинг инновацион ривожланиши бўйича тўла миқёсли ўрта ва узоқ муддатга эга бўлган стратегияли давлат инновацион сиёсатини ишлаб чиқиш талаб этилади. Мазкур инновацион сиёсатнинг бош иқтисодий мақсади бўлиб миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш ва бунинг натижасида аҳоли фаровонлигини ошириш ва турмуш даражасини яхшилаш керак.

П.Друкернинг фикрича, тадбиркорларнинг инновацион фикрлаши бир-биридан фарқланади. Инновациялаштириш тадбиркорликнинг ихтисослашган йўналишидир. Ҳар бир тадбиркор ўзининг ишлаб чиқариш объектида инновацион тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланади. Шу билан бирга ихтисослашган инновацион фаолият билан шуғулланувчи субъектлар эса умуман тадбиркорлик фаолиятининг барча йўналишларига, илм-фан ва техника тараққиётида қўлга киритган янгиликлари билан ишлаб чиқариш жараёнини такомиллаштириш усуллари ташкил қилиш асосида уларга хизмат қилади [3]. Ҳозирги вақтда ишлаб чиқариш кучларининг интенсив ривожланиши ва иқтисодий муносабатларнинг глобаллашуви натижасида бозорда эркин бўшлиқларни топиш жуда мураккаб бўлиб бормоқда. Бундан ташқари, бизнес жуда барқарор ривожланиши мумкин бўлган, юқори фойда келтирадиган бозор сегментларида рақобат шунчалик даражада юқорики, унда етакчи мавқени эгаллаш учун тадбиркор жуда кучли ресурс салоҳиятига ҳамда амалга ошириш имкониятига эга бўлган самарали бозор стратегиясига эга бўлиши зарур.

Статистик таҳлиллар шундан далолат берадики, мамлакатнинг ялпи ички маҳсулоти ҳамда мамлакатнинг инновацион фаоллиги ўртасидаги боғлиқлик чизиқли хусусият касб этади. Бундай дейишимизга асосий сабаблардан бири ривожланган давлатлар (Япония, АҚШ, Хитой, Россия, Германия) ўз иқтисодиётларининг ривожланишини инновациялардан кенг фойдаланиш эвазига эришмоқдалар. Қуйидаги маълумотларга эътибор қаратайлик, АҚШ,

Япония, ва Хитой давлатларида тадқиқот ва ишланмаларни молиялаштириш асосан бизнес маблағлари асосида амалга оширилмоқда (70 %га яқини) [4], Россияда хусусан Ўзбекистонда ҳам илмий тадқиқотларни молиялаштириш асосан давлат бюджети ҳисобидан амалга оширилмоқда (Россияда 67 % га яқин, Ўзбекистонда эса 74 % га яқин). Етакчи хорижий давлатларда яратилган ишланмаларни жорий этиш асосан таркибида кичик ва ўрта бизнес бўлган хусусий корхоналар томонидан амалга оширилади (умумий корхоналар сонига нисбатан 58 % га яқини), Ўзбекистонда эса асосан йирик корхоналар инновацияларни жорий қилади. Яна бир муҳим маълумот, АҚШ Миллий илмий жамғармаси маълумотларига кўра 100 кишигача ходими бўлган компанияларда илмий тадқиқот ва ишланмаларга сарф қилинган бир АҚШ доллари 1000 кишилиқ компанияларга нисбатан 4 марта кўп инновацияларни бозорга чиқарар экан, инновацияларни яратиш муддати кичик компанияларда ўртача 2 йил, йирик компанияларда эса 4 йилни ташкил этади. Ривожланган мамлакатларнинг илмий салоҳияти йирик компанияларда мужассамлашганига қарамасдан кичик ва ўрта бизнес вакиллари янгиликларни тезроқ жорий этишда пешқадамлик қилади.

Жамият ва давлат ҳаётининг барча соҳалари шиддат билан ривожланаётгани ислохотларни мамлакатимизнинг жаҳон цивилизацияси етакчилари қаторига кириш йўлида тез ва сифатли илгарилашини таъминлайдиган замонавий инновацион ғоялар, ишланмалар ва технологияларга асосланган ҳолда амалга оширишни тақозо этади.

Мамлакатимизда ишлаб чиқаришни модернизациялаш бўйича олиб борилаётган ислохотлар нафақат корхоналарда ишлатиладиган техника ва технологик жараёнларни янгилашни, балки бошқарувни ташкил этишда инновацион ёндашувни талаб этади. Шу нуқтаи назардан корхоналарда ишлаб чиқарилган маҳсулотларни баҳолашнинг амалиётда қўлланиладиган айрим жиҳатларини тадқиқ этиш катта аҳамиятга эга. Шу ўринда айрим статистик маълумотларга мурожаат қилайлик. Инновацион маҳсулотлар, ишлар, хизматлар ишлаб чиқарган корхона ва ташкилотлар сони 2010 йилдан 2017 йилга қадар 7,5 баробарга кўпайиб, 289 тадан 2171 тага етди. Жумладан биринчи марта инновацион маҳсулотлар, ишлар, хизматлар ишлаб чиқаришни ўзлаштирган корхоналар сони 1007 тага кўпайди. Инновацион маҳсулотлар, ишлар, хизматлар ҳажми 2017 йилда 18543,3 млрд. сўмни ташкил қилди. Ушбу кўрсаткич 2016 йилга нисбатан 1,7 баробар, 2008 йилга нисбатан 14 баробарга кўрайган. Инновацияларга харажатлар 2008 йилга нисбатан 8 баробарга, 2016 йилга нисбатан 1,6 фоизга камайган. 2017 йилда ўз кучи билан ишлаб чиқарилган инновацион маҳсулотлар, ишлар, хизматлар ҳажмининг асосий қисми Тошкент шаҳрига (38,7 фоизи), Қорақалпоғистон Республикаси (21,2 фоизи), Тошкент вилояти (6,4 фоиз) ва Андижон вилоятига (20,3 фоизи) тўғри келмоқда, қолган 13,4 фоизи республиканинг бошқа вилоятлари ҳиссасига тўғри келади.

1-жадвал

Молиялаштириш манбалари бўйича технологик, маркетинг ва ташкилий инновацияларга харажатлар, млрд.сўм.

	2012 й.	2013 й.	2014 й.	2015 й.	2016 й.	2017 й.
Технологик, маркетинг ва ташкилий инновацияларга харажатлар	311,9	4634,2	3757,4	5528,3	2571,4	4162,3
шу жумладан молиялаштириш манбалари бўйича:						
ташкilotнинг ўз маблағлари	213,4	2501,5	1381,5	1251,8	1180,0	2956,0
хорижий капитал	39,9	1228,7	32,3	156,6	314,9	799,1
тижорат банклари кредитлари	26,8	533,5	262,5	280,1	157,3	88,4
бошқа маблағлар	31,7	370,6	2081,0	3839,7	919,1	318,8

Манба: Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси маълумотлари.
www.stat.uz

2010 йилда инновациялар асосан ташкilotнинг ўз маблағлари ҳисобидан (69,7 фоизи) молиялаштирилган. 2014 йилдан бошқа маблағлар ҳиссаси (55,4 фоиз) ошган. 2017 йилда ташкilotнинг ўз маблағлари ҳисобидан молиялаштириш 2010 йилга нисбатан 16,4 баробар ошган (1-жадвал маълумотлари).

Шу билан бирга, ўтказилган таҳлил ишлаб чиқаришни модернизация, диверсификация қилиш, унинг ҳажмини ошириш ҳамда ички ва ташқи бозорларда рақобатбардош маҳсулотлар турларини кенгайтириш борасидаги ишлар лозим даражада олиб борилмаётганини кўрсатди. Жумладан:

илмий ва инновацион фаолиятни ривожлантириш учун масъул вазирлик ва идоралар ўртасидаги ўзаро ҳамкорлик лозим даражада эмас, илмий-тадқиқот муассасалар ва лабораториялар фаолияти лозим даражада мувофиқлаштирилмаган;

илмий фаолият натижаларини тижоратлаштириш даражаси паст;

инновацион менежмент соҳасида технологиялар трансферини фаол илгари суриш ва амалга ошириш талаб даражасида эмас;

илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишларига ажратилаётган бюджет маблағлари етарли эмас;

илмий ва инновацион фаолиятни давлат томонидан молиялаштириш самарали ва шаффоф эмас, бюджетдан ташқари ва хусусий жамғармалар маблағларини жалб этишни рағбатлантириш механизмлари мавжуд эмас, қарзни молиялаштиришнинг ички манбалари етарли даражада ривожланмаган;

интеллектуал фаолият натижаларини ҳимоя қилиш лозим даражада эмас, ушбу соҳада, айниқса давлат органлари ва ташкilotларида малакали мутахассислар мавжуд эмас;

мамлакатда, айниқса давлат компанияларида корпоратив муносабатлар ва корпоратив бошқарув принциплари ривожланмаган, бунда хориждаги энг намунали амалиёт инобатга олинмаяпти.

Қайд этилган камчиликлар мамлакатимизнинг жадал инновацион ривожланишига, инвестицияларни жалб этишга, иқтисодиётнинг ўсишига ҳамда давлат ва жамият ҳаётининг бошқа соҳаларини ривожлантиришга тўқинлик қилмоқда.

Мамлакатимизда “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегияси” қабул қилинди. Хужжатга кўра, 2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегияси ва Ўзбекистонни 2030 йилгача инновацион ривожлантиришнинг мақсадли кўрсаткичлари тасдиқланди. Мамлакатнинг халқаро майдондаги рақобатбардошлилиги даражасини ва инновацион жиҳатдан тараққий этганини белгиловчи асосий омил сифатида инсон капиталини ривожлантириш Стратегиянинг бош мақсади этиб белгиланди [1].

Бош мақсадга эришишда Стратегиянинг асосий вазифаларидан бири Ўзбекистонни 2030 йилга бориб, Глобал инновацион индекс рейтинги бўйича жаҳоннинг 50 илғор мамлакати қаторига киритишдан иборат. Амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар том маънода Стратегиянинг бош мақсадини амалга оширишга қаратилган, шу ўринда мавжуд иқтисодий ҳамда илмий салоҳиятдан самарали фойдаланиш мамлакатнинг барқарор иқтисодий ўсишини таъминловчи асосий омиллардан бири бўлиши бежиз эмас. Шу ўринда мамлакатнинг 2018 йилнинг биринчи чораги натижалари бўйича Тўлов баланси маълумотларини таҳлил қиладиган бўлсак хизматлар соҳасида ҳали жуда катта ишларни амалга ошириш лозимлиги яққол намоён бўлади (2-жадвал). Жадвал маълумотларидан кўринадики, мамлакатнинг халқаро хизматлар экспорти соҳасидаги асосий йўналиши транспорт хизматларига (53,0 %) тўғри келмоқда, импортда эса туризм билан боғлиқ хизматлар (55,0 %) ни ташкил этмоқда. Мамлакатда интеллектуал мулкдан фойдаланганлиги учун тўловлар жуда паст даражада (200 минг АҚШ долл.).

2-жадвал

Халқаро хизматлар баланси таркиби (2018 йил биринчи чораги, млн. АҚШ долл.)

Хизматлар тури	2018 йил биринчи чораги				Қолдиқ
	экспорт	%	импорт	%	
Жами	1335,8	100%	2871,3	100%	-1535,5
Бошқа томонларга тегишли материал ресурсларни қайта ишлаш хизматлари	24,1	2%	1,3	0%	22,8
Бошқа турларга киритилмаган таъмирлаш ва техник хизмат кўрсатиш хизматлари	3,7	0%	7,4	0%	-3,7
Транспорт хизматлари	707,6	53%	915,1	32%	-207,6
Туризм билан боғлиқ хизматлар	452,4	34%	1583,1	55%	-1130,8
Қурилиш	11,8	1%	73,1	3%	-61,4
Суғурта ва нафақа таъминоти билан боғлиқ хизматлар	5,3	0%	214,8	7%	-209,5

Молиявий хизматлар	13,4	1%	8,4	0%	4,9
Интеллектуал мулкдан фойдаланганлиги учун тўловлар	0,2	0%	7,9	0%	-7,7
Телекоммуникация, компьютер ва ахборот хизматлари	78,1	6%	27,4	1%	50,6
Бошқа ишбилармонлик хизматлари	27,0	2%	31,3	1%	-4,3
Хусусий шахсларга маданий ва дам олиш соҳасидаги хизматлар	0,3	0%	1,0	0%	-0,8
Давлат товар ва хизматлари	12,1	1%	0,0	0%	12,1

Манба: Платёжный баланс, международная инвестиционная позиция и внешний долг Республики Узбекистан за I полугодие 2018 года. <http://www.cbu.uz/>.

Қабул қилинган Стратегияда асосий эътибор интеллектуал мулкни янада ривожлантириш ва қўллаб-қувватлашга қаратилган. Амалга оширилган таҳлиллар натижасида қуйидаги таклифлар шакллантирилди:

саноатни ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ, бу ўринда “инновацион мультипликатор” самарасини таъминлаш керак, яъни илмий, технологик, маркетинг ва ташкилий инновацияларни кенг жорий этиш имконияти вужудга келади;

давлат-хусусий шериклик асосида инновацион ишланмаларни молиялаштириш ва натижаларни трансфер қилиш тизимини йўлга қўйиш, моддий манфаатдорлигини ошириш;

замонавий инновацион бизнесни ташкил этувчи қуйидаги учлик(триада)нинг ўзаро боғлиқлигини таъминлаш: а) ҳудуднинг инновацион ресурслари; б) инновацион технологиялар ва менежмент; в) инновацион маҳсулот (товар ва хизматлар).

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентбрдаги “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сон Фармони. (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 22.09.2018 й., 06/18/5544/1951-сон).

2. Хотамов И., Мустафакулов Ш., Исаков М., Абдувалиев А.. Корхона иктисодиёти ва инновацияларни бошқариш. Ўқув қўлланма. - Т.: LESSON PRESS, 2018 й. 483 бет.

3. Друкер П.Ф. Рынок: как выйти в лидеры. Практика и принципы.–М.: Бук Чембер Интернешнл, 1999. с. 41.

4. Федорова Татьяна Александровна, Горбачев Андрей Юрьевич. Методика формирования пакета заказов научно-производственного комплекса. Научно-практический и теоретический журнал: Инновационное развитие экономики, № 3 (45) – 2018, стр. 118-129.

5. Платёжный баланс, международная инвестиционная позиция и внешний долг Республики Узбекистан за I полугодие 2018 года. <http://www.cbu.uz/>.

6. www.stat.uz